

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
Навчально-науковий інститут педагогіки і психології
Кафедра соціальної роботи і менеджменту соціокультурної діяльності

Парфило Інна Сергіївна

**РОЗВИТОК ТОЛЕРАНТНОСТІ ОБДАРОВАНИХ ПІДЛІТКІВ У ЗЗСО
(НА ПРИКЛАДІ ГІМНАЗІЇ)**

Спеціальність: 231 Соціальна робота

Галузь знань: 23 Соціальна робота

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеня бакалавра

Науковий керівник:

_____ А.О. Рижанова,
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри соціальної роботи і
менеджменту соціокультурної діяльності
«__» _____ 20__ року

Виконавець:

_____ І.С. Парфило
«__» _____ 20__ року

ЗМІСТ

ВСТУП	3
Розділ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ	
РОЗВИТКУ ОБДАРОВАНИХ ПІДЛІТКІВ	6
1.1. Сутність поняття «обдарованість»: зміст, структура, різновиди..	6
1.2. Вікові і соціально-психологічні особливості розвитку обдарованих підлітків	13
Висновки до розділу 1	20
Розділ 2. ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ СТВОРЕННЯ ТОЛЕРАНТНОГО	
ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ДЛЯ ОБДАРОВАНИХ ПІДЛІТКІВ У ЗЗСО	
(на прикладі гімназії)	21
2.1. Толерантність як складова успішної соціалізації обдарованих підлітків в гімназії	21
2.2. Соціально-педагогічна, психологічна і ціннісна підтримка як основа формування толерантності в обдарованих підлітків.....	26
2.3. Форми і методи розвитку толерантності обдарованих підлітків у позакласній роботі гімназії	31
Висновки до розділу 2	37
ВИСНОВКИ	38
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	40
ДОДАТКИ	45

ВСТУП

Актуальність дослідження. Для України створення системи розвитку обдарованої особистості є необхідною умовою досягнення успіху на шляху розбудови незалежної держави. Нині і сама доля України залежить від того, як ефективно будуть використані інтелектуальні, творчі можливості її народу, кожного громадянина. Великого значення набуває науково-педагогічне розв'язання проблеми виявлення та розвитку творчих здібностей підростаючого покоління, дослідження теоретичних основ ефективної державної системи підтримки талановитої учнівської молоді.

Відповідно, на перший план у державній політиці виходить проблема обдарованості, творчості, інтелекту, визначаючи пошук, навчання і виховання обдарованих дітей та молоді, стимулювання творчої праці, захист талантів. Для цього у державі необхідно створити спеціальні умови для розвитку здібностей, підтримки обдарованості, адже обдаровані діти відрізняються від звичайних як у фізичному, так і психологічному розвитку.

Разом з цим, вивчення проблеми обдарованості учнівської молоді привело до виявлення певних особливостей означеної категорії підлітків, що полягають не тільки у їх виняткових здібностях, а й виявлення нетерпимості до інших людей, зокрема однолітків, які можуть мати зокрема інший (маємо на увазі нижчий) рівень інтелектуального розвитку.

Саме відмінність рівнів інтелектуального розвитку часто виступає джерелом конфліктних ситуацій в учнівських колективах. Тому формування толерантності виступає одним із засобів зняття конфліктів і розвитку форм співіснування, взаємодії в шкільному колективі. Поняття толерантності означає здатність людини співпрацювати, чути, цінувати, розуміти і поважати іншу думку та невороже її зустрічати.

Аналіз актуальних досліджень показав, що дослідженнями феномену обдарованості займалися Г. Россолімо, Г. Спенсер (трактування обдарованості як утворення, складовими якого є пам'ять, увага, мислення і сприймання); Г. Айзенк, А. Біне, В. Штерн (ототожнення обдарованості з

інтелектуальними здібностями); Д. Богоявленська, Л. Виготський, Н. Лейтес, Б. Теплов, М. Холодна (розуміння обдарованості як якісно-своєрідного поєднання здібностей, що дозволяє індивіду досягати значних результатів у певній діяльності); О. Моляко, Дж. Рензулі, К. Хеллер (уподібнення обдарованості системі з певними компонентами). Питання діагностики обдарованості розкрито у роботах Г. Айзенка, А. Біне, Дж. Гілфорда та ін.

Незважаючи на значну кількість проведених досліджень феномену обдарованості, стає очевидним необхідність вивчення розвитку толерантності таких підлітків, зокрема для подолання їхніх соціально-психологічних проблем. Різні аспекти толерантності, зокрема осмислення сутності категорії «толерантність» та його особливої значущості для формування особистості підлітків, досліджено у наукових працях таких вітчизняних учених, як М. Андрєєв, О. Безносьок, О. Волошина, О. Грива, В. Калошина, О. Кихтюк, І. Кресіна, О. Майборода, О. Отич, В. Пісоцький, Т. Пилипенко, М. Товта, Ю. Тодорцева, О. Швачко та ін.

Проте, проблема розвитку толерантності обдарованих підлітків є малодослідженою, що й зумовило вибір теми кваліфікаційної роботи **«Розвиток толерантності обдарованих підлітків у ЗЗСО (на прикладі гімназії)»**.

Об'єкт дослідження: особливості розвитку обдарованих підлітків.

Предмет дослідження: методичні аспекти розвитку толерантності в обдарованих підлітків у закладах загальної середньої освіти.

Мета дослідження: висвітлення теоретичних і практичних особливостей розвитку толерантності обдарованих підлітків в умовах закладу загальної середньої освіти (на прикладі гімназії-інтернату для талановитих і творчо обдарованих дітей).

Відповідно до поставленої мети були визначені **завдання** дослідження:

1. Проаналізувати поняття «обдарованість», висвітлити її сутність, структуру, різновиди, вікові і соціально-психологічні проблеми особистісного розвитку обдарованих підлітків.

2. Охарактеризувати толерантність як необхідну складову успішної соціалізації обдарованих підлітків.

3. Висвітлити особливості соціально-педагогічної, психологічної і ціннісної підтримки обдарованих підлітків гімназії як підґрунтя для формування навичок толерантної взаємодії.

4. Розкрити форми і методи розвитку толерантності в обдарованих підлітків у позакласній роботі гімназії.

У кваліфікаційній роботі для досягнення мети і реалізації завдань використано наступні **методи дослідження**: теоретичні – аналіз, синтез, порівняння та систематизація вітчизняних і зарубіжних наукових джерел для визначення сутності ключових понять «обдарованість» і «толерантність», їх співвідношення; узагальнення теоретичних підходів до визначення змісту соціально-педагогічної роботи з розвитку толерантності обдарованих підлітків; прогнозування рівня сформованості толерантності обдарованих учнів закладів загальної середньої освіти (на прикладі гімназії).

Апробація результатів та публікації. Основні результати дослідження викладено у тезах «Форми і методи розвитку толерантності в обдарованих підлітків у позакласній роботі гімназії» до Міжнародної науково-практичної конференції «Соціальна робота: виклики сьогодення» (Тернопіль, ТНПУ імені Володимира Гнатюка, 13-14 травня 2021 р.); у тезах «Особливості соціально-педагогічної роботи з формування толерантності в обдарованих підлітків в умовах гімназії» до III Всеукраїнської науково-практичної конференції «Соціальна підтримка сім'ї та дитини у соціокультурному просторі громади» (Суми, СумДПУ імені А.С. Макаренка, 1-2 червня 2021 р.).

Структура курсової роботи. Дипломна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (50 найменувань), додатків. Загальний обсяг дипломної роботи складає 50 сторінок друкованого тексту.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ ОБДАРОВАНИХ ПІДЛІТКІВ

1.1. Сутність поняття «обдарованість»: зміст, структура, різновиди

Складність і багатоаспектність вивчення проблеми здібностей та обдарованості людини, її місця у структурі особистості, необхідності виявлення і розвитку природних задатків обдарованих індивідів зумовили всебічний і міждисциплінарний характер висвітлення даного феномена у різних науках.

Аналіз наукових джерел з досліджуваного питання показав, що проблема обдарованості займала важливе місце у світовій педагогічній думці минулого. Як зазначають Н. Волкова, О. Пушкарьова, О. Сапрунова та ін., перші спроби наукового пояснення щодо розвитку людських можливостей і здібностей можна знайти у філософських роботах прогресивних мислителів стародавніх часів. Одні з них вважали, що людську сутність варто вважати незмінною, інші доводили можливість змінити особистість шляхом її вдосконалення.

Приміром, ще у Стародавній Індії (I-II ст. до н. е.) відповідно до соціального розподілу тогочасного суспільства на касты, виховання і навчання дітей ґрунтувалося на ідеї, що кожна людина має розвивати власні здібності (моральні, фізичні, розумові та інші), щоб стати повноправним членом своєї касты. У стародавніх іудеїв найважливішою властивістю розуму вважався розвиток пам'яті. Візантійська школа разом з пам'яттю розвивала в учнів їх уяву [35, с. 25].

Філософи Давнього Китаю відзначали необхідність удосконалення всіх людських задатків за допомогою навчання. Зокрема Конфуцій, який уважав здібності людей від природи різними, запропонував систему виховання обдарованих дітей за результатами тестування їх логічного мислення, творчої фантазії, пам'яті, вміння складати вірші [33, с. 75].

Історики відзначають, що саме в античну епоху зародилося поняття «талант». В цей час філософів, педагогів, мислителів почав цікавити ідеал усебічно розвиненої людини, а одним з провідних чинників у навчанні особистості стає розумовий розвиток – ясність розуму.

Давньогрецькі вчені Піфагор та Епікур, підкреслюючи роль людського мислення, виступали за його розвиток і розумове вдосконалення особистості. Софісти, які були прибічниками афінської демократії, зазначали, що кожен вільний громадянин має право і можливість застосування свого таланту. Так, найвідоміший софіст Сократ, який цікавився внутрішнім світом людини та її здібностями, підкреслював, що особистість може сама себе удосконалювати, а розум – єдина надія на покращення людства.

Учень Сократа, філософ Платон, вимагав повністю передати виховання дітей у руки держави, вважаючи, що потрібно спеціально добирати й розвивати найбільш здібних дітей. Обдарована або геніальна людина, за Платоном, – це людина, що володіє істинним знанням. Аристотель, учень Платона, продовжуючи розвивати ідеї свого вчителя, прагнув визначати характерні ознаки обдарованості та їх розвиток у процесі навчання і виховання підростаючого покоління.

За часів Середньовіччя здібності обдарованої людини сприймалися, як даровані Богом. При цьому середньовічними вченими, зокрема теологами, доводилося, що обдарованість або дана людині, або ні. Відповідно, поради щодо розвитку обдарованої дитини надавалися з урахуванням біблійських текстів і догматів церкви.

Моральні та естетичні теорії доби Відродження відіграли значну роль у розвитку вчення про людину та її вдосконалення. Саме в цей період відродилося поняття «геній», а світ побачив таланти таких визначних митців, як Леонардо да Вінчі, Мікеланджело, Вільям Шекспіра, Мішель Монтень, Еразм Роттердамський та ін. Ідеї творчого розвитку індивіда знайшли своє відображення у працях тогочасних педагогів Д. Дідро, Я. А. Каменського,

М. Кондорсе, Й. Песталоцці, Ф. Дістервега та інших, у спадщині яких розроблено підходи до аналізу задатків, розумових сил і здібностей дітей.

Історико-педагогічні джерела свідчать, що за часів епохи Просвітництва розгорнулася широка полеміка стосовно спадковості і виховання в розвитку дитячої обдарованості. Такі філософи і вчені, як Дж. Локк, Д. Дідро, К. Гельвецій, Р. Декарт та інші висловлювали сумніви щодо божественного походження обдарованості, стверджуючи, що людина від народження є начебто чистою дошкою (лат. – *tabula rasa*), на якій педагог або наставник шляхом умілого впливу може написати будь-які тексти. Відповідно до цієї концепції, тогочасними мислителями підносилися роль освіти і виховання в становленні особистості, а також наголошувалося, що лише розвиток природних задатків робить людину такою, якою вона стає.

Подальший аналіз наукової літератури свідчить, що на початку XIX ст. представники експериментальної психології почали досліджувати обдарованість людини. Відзначимо, що проблему обдарованості і розвитку здібностей людини досліджував англійський вчений Ф. Гальтон, який сформулював поняття обдарованості як якості психіки, що визначає можливості досягнення людиною високих результатів у різних видах діяльності. Науковець дійшов висновку, що геніальність є природженою, а розумова здібність – це прояв фізичного інтелекту, що не залежить від навчання [10].

На думку О. Сапрунової, цінний внесок у розробку проблеми обдарованості школярів зробив науковець Дж. Гілфорд, який виділив творчу та інтелектуальну обдарованість. Він зазначав, що творчість – це природний процес, що породжується потребою людства у подоланні напруження, яке виникає в незавершеній чи невизначеній ситуації. В його основі лежить дивергентне мислення, у той час як в основі інтелектуальної обдарованості полягає конвергентне мислення.

Не менш вагомий внесок у розвиток проблеми обдарованості учнів зробив американський дослідник Дж. Рензулі. Запропонувавши концепцію

обдарованості людського потенціалу, він наголошував, що обдарованість є поєднанням трьох характеристик: інтелектуальні здібності, креативність і наполегливість. Крім того, у цій моделі обдарованості враховуються знання особистості, які спираються на її досвід, та сприятливе оточуюче середовище. Також науковець наголошує на мотивації діяльності як ключовій характеристиці потенціалу особистості [19, с. 14].

Відзначимо, що проблема розвитку обдарованої особистості посідає чільне місце і в педагогічній спадщині українських педагогів. Зокрема, на особливу увагу в контексті нашого дослідження заслуговують ідеї видатного українського філософа-просвітителя і педагога Григорія Сковороди, який найважливішим завданням у вихованні дитини вважав розвиток її інтелекту і здібностей. Виходячи з цього, він наголошував, що педагогічний процес доцільно будувати відповідно до природних задатків дітей [8].

Видатний вчений і практик В. Сухомлинський зазначав, що обдарованість і задатки не є даними від природи, а є умовою розвитку психічних якостей дитини. У контексті зазначеного, він враховував, з одного боку, своєрідність розвитку кожної індивідуальності (характер, темперамент, розум, інтереси, бажання, емоції тощо), а з іншого – те соціальне середовище, в якому відбувається розвиток дитини (родина, вулиця, село, друзі, умови праці та інше) [39].

Дослідження сучасних підходів до вивчення досліджуваного питання демонструє, що нині також існує багато поглядів на проблему обдарованості. Так, за Н. Лейтесом, обдарованість – це набір здібностей індивіда, які виявляються в схильності до праці, в потребі займатися певним видом діяльності [25, с. 146].

На думку Л. Слободянюк, обдарованість людини не лише поєднанням її здібностей але й сукупністю особистісних характеристик [37, с. 45].

Науковці В. Чудновський та В. Юркевич визначають обдарованість як високий рівень розвитку загальних і спеціальних здібностей особистості.

Вони пропонують виокремлювати інтелектуальну, академічну, творчу, художню, лідерську або соціальну, спортивну обдарованості [43, с. 64].

Дослідниця М. Холодна дає наступне визначення обдарованості, яка виявляється у рівні розвитку і типі організації індивідуального ментального досвіду, що забезпечують можливість творчої інтелектуальної діяльності. Зокрема, йдеться про креативність, що пов'язана зі створенням нових ідей і нестандартністю підходів до вирішення проблем [41, с. 33].

Н. Волкова розуміє обдарованість як індивідуальну потенціальну своєрідність задатків людини, завдяки яким вона може досягти значних успіхів у певній галузі діяльності [8, с. 362].

Таким чином, здійснений аналіз сутності поняття «обдарованість» дозволяє науковцям визначити підходи до його трактування. Погоджуємося з дослідницею О. Антоною, яка виділяє найбільш поширені:

- 1) трансцендентальний (розуміння обдарованості як Божого дару);
- 2) соціогенний (формування визначних здібностей індивіда залежить від оточуючого середовища, соціуму);
- 3) спадково-еволюційний (видатні здібності передаються індивіду у спадок від його талановитих прабатьків);
- 4) психогенетичний (прояви талановитості, геніальності пов'язують із генетичними змінами та глибинними захворюваннями психіки обдарованої особистості);
- 5) фізіологічний (наявність обдарованості залежить від особливостей будови та функціонування центральної нервової системи, зокрема від функціональної спеціалізації півкуль головного мозку);
- 6) психологічна теорія здібностей (анатомо-фізіологічні і функціональні особливості людини створюють умови для розвитку індивідуально-психологічних особливостей, розвиток і вдосконалення яких відбувається у процесі цілеспрямованої діяльності) [2, с. 28].

Також О. Антонова пропонує багатофакторну модель обдарованості, яку презентує як систему з такими складовими:

- 1) ядро обдарованості, до якого входять здібності на рівні вищому за середній, креативність, спрямованість особистості до певного виду діяльності;
- 2) чинники, що впливають на рівень прояву основних компонентів ядра обдарованості: спадкові дані, середовище, виховні впливи, досвід виконуваної діяльності, особливості емоційно-вольової сфери, наявність системи цінностей, випадковість [1, с. 78].

При цьому варто зазначити, що більшість науковців уважають, що рівень розвитку обдарованості – це результат складної взаємодії спадковості (природних завдатків) і соціального середовища, опосередкованого діяльністю особистості (ігровою, навчальною, трудовою). При цьому, вони акцентують на власній активності людини, а також психологічних механізмах саморозвитку особистості, що лежать в основі формування і реалізації індивідуальності. Зокрема, обдаровані люди зазвичай володіють гарною пам'яттю, яка базується на ранньому мовленні та абстрактному мисленні. Зокрема, їх відмінністю є здібність класифікувати інформацію та досвід, уміння широко застосовувати накопичені знання [33].

На думку О. Зазимко, показником обдарованості людини є її постійні високі досягнення в оволодінні знаннями, що поєднуються з високим рівнем пізнавальної активності. Відповідно, до обдарованих дітей відносять не лише тих, хто проявляє пізнавальну активність, але й тих, хто вміє ставити запитання, виявляти елементи захопленості і здивування, готовність до нових прийомів розв'язання завдань [18, с. 6].

Цікавим, на наш погляд, є її поділ дослідницею С. Сисоєвою обдарованості особистості на такі два типи:

- 1) інтелектуальна обдарованість (виявляється у здатності до навчання, супроводжується швидкістю розумової діяльності, зокрема швидким «схоплюванням» і засвоєнням, швидким узагальненням матеріалу значного обсягу тощо, так звана «шкільна обдарованість»);

2) творча обдарованість (виявляється у чуттєвості до проблем прогалин в знаннях, відсутності елементів дисгармонії) [36].

Аналізуючи різні підходи до вивчення проблеми обдарованих і талановитих дітей, дослідниця О. Сапрунова виділяє наступні риси, які притаманні їм у сфері психологічного розвитку:

- розвинене відчуття справедливості, яке виявляється у ранньому віці;
- гостре сприйняття соціальної несправедливості;
- труднощі у відокремленні реальності і фантазії;
- добре розвинене почуття гумору (приміром, обдаровані діти цінують невідповідності, гру слів, часто бачать гумор там, де ровесники його не знаходять);
- постійно намагаються розв'язувати проблему, яка не під силу їх одноліткам [35, с. 28].

М. Якимчук пропонує вважати обдарованими учнями тих, які мають підвищений інтелектуальний розвиток, мають відмінну довгострокову пам'ять та розвинуте конкретне і абстрактне мислення. На думку дослідниці, вони наполегливі при досягненні результатів у тій сфері діяльності, яка їх цікавить, а тому досягають особливих успіхів під час навчання. Обдаровані учні багато і вдумливо читають та активно аналізують прочитане, мають багатий словниковий запас (при цьому вони не просто знають певну кількість слів, але й активно, доречно їх використовують) [50, с. 158].

Цікавими в контексті нашого дослідження видаються дані опитування дослідницею Л. Ли-Хеммонд тих вчителів, які працюють з обдарованими учнями в школах. Результати спостереження демонструють, що обдаровані і талановиті діти зустрічаються досить зрідка, в шкільному житті вони звертають на себе увагу своєю поведінкою і непокірливістю, демонструючи свій потенціал, який проявляється в успішній діяльності.

Таким чином, можемо підсумувати, що як підходів до тлумачення, так і власне самих формулювань ключових понять нашого дослідження («обдарованість» та «обдаровані діти») існує чимало. Історія розвитку

досліджень і практика навчання обдарованих і талановитих дітей у зарубіжній і вітчизняній науці відповідають динаміці потреб суспільства і розвитку науки. Дослідження охоплюють всю систему проблем і завдань, пов'язаних із розкриттям обдарованості особистості, її діагностики, розробки умов і методів розвитку і навчання талановитих дітей.

1.2. Вікові і соціально-психологічні особливості розвитку обдарованих підлітків

Природа обдарованості індивіда, виявлення, навчання, виховання і створення умов для реалізації його можливостей завжди було предметом посиленої уваги з боку вчених. Аналіз теоретичних підходів до вивчення проблеми обдарованості особистості показав, що дане явище є багатограним, його прояви залежать від віку і характеризуються індивідуальністю, що визначається виключно своєрідним поєднанням різних сфер психіки обдарованої людини.

Звернення до наукової літератури з проблеми вікової психології показало, що до підліткового віку відносяться діти 11–15 років (за періодизацією Ельконіна), які у цей віковий період мають свої особливості розвитку. Розглянемо їх більш детально.

Характеризуючи дану вікову групу, психологи М. Гамезо, Л. Орлова, О. Петрова, К. Поливанова та інші відзначають, що загалом підлітковий вік – це кризовий період, коли для підростаючого індивіда особливого значення набувають поняття «свій – чужий», типовими психологічними поведінковими проявами нерідко виступають бунтарство, підвищений рівень агресивності (особливо вербальної), прагнення бути схожим на кумирів або однолітків, що входять до певної референтної групи.

Принагідно зауважимо, що провідною діяльністю для підлітків є інтимно-особистісне спілкування в навчальній та інших видах діяльності. Науковці наголошують, що для підлітків важливості набуває така діяльність,

всередині якої відбувається трансляція їх авторського задуму. Тобто підліток є таким настільки, наскільки він планує свої дії, здійснює їх, отримує власний продукт і тим самим проявляє свій задум [31, с.22].

Серед новоутворень у підлітковому віці з'являється почуття «дорослості» та уособлення себе із дорослими. Крім того, у підлітків виникає потреба у визнанні з боку дорослих їхньої самостійності. Зростає потяг до самоактуалізації, підвищується рівень соціальної активності підлітків, розвивається здібність до рефлексії, до осмислення власного внутрішнього світу і особистісних якостей [12, с. 101].

Варто зауважити, що у підлітків провідною потребою стає необхідність бути визнаними дорослими, яку, в деякій мірі, вони реалізують через розвиток самостійності. До того ж підліток намагається розширити свої права і обмежити права дорослих відносно власної особистості. Така особливість інколи приводить до виникнення конфліктів між підлітком і батьками або підлітком і вчителями.

Досить важливим і в деякій мірі домінуючим мотивом в поведінці і діяльності підлітка вважаємо його бажання посісти належне місце в колективі ровесників. Адже поведінка і діяльність підлітка у значній мірі визначаються особливостями самооцінки.

Щодо психічних особливостей, то у період статевого дозрівання, у підлітка проявляються такі якості, як схильність до самоаналізу, самоконтролю, зростає самосвідомість тощо. Увага підлітка, яка була раніше спрямована на пізнання оточуючого світу і навколишньої реальності, повертається до власної особи. Такі зміни у психічному розвитку часто спонукають його до самоствердження у різних формах творчої та інтелектуальної діяльності. Як зауважують з цього приводу психологи, на даному етапі онтогенезу індивід вже оволодіває досить зрілим мисленням, розвиненою уявою, здібністю аналізувати ті чи інші явища дійсності у їх причинно-наслідковому зв'язку.

Також психологи відмічають, що сприйняття підлітка є цілеспрямованим, планомірним, організованим і залежить від ставлення підлітка до об'єкта сприйняття. У підлітковому віці мислення логічне і образне розвиваються у тісній єдності. Крім того, цей вік є переломним при формуванні уяви, яка відрізняється спрямованістю свідомості, що полягає у відході від дійсності у відносно автономну діяльність, яка відрізняється від безпосереднього пізнання дійсності.

У зв'язку із зазначеним, при вивченні питання обдарованості проявляється підсилений дослідницький інтерес до аналізу проблем особистісного розвитку, соціалізації та успішності навчальної діяльності творчо та інтелектуально здібних підлітків.

Погоджуємося з дослідницею О. Антоною, яка виділяє ознаки обдарованості. На її думку, це ті особливості обдарованої особистості, що проявляються у реальній діяльності та піддаються оцінці під час спостереження за її діями. Значна перевага наявності певної ознаки у людей, які мають визначні досягнення, дозволяє стверджувати, що така є характерною для обдарованого індивіда [2].

Наразі Т. Бобракова виділяє характеристики обдарованих підлітків, які, за її спостереженнями, відрізняють їх від звичайних підлітків як у фізичному, так і психологічному розвитку. Зокрема, до них відносяться наступні особливості:

1) фізичні особливості:

- висока енергійність обдарованих підлітків;
- моторна координація і володіння руками часто відстають від пізнавальних здібностей, тому їм необхідна практика;
- різниця в інтелектуальному та фізичному розвитку таких підлітків може бентежити їх та розвивати несаможиттєвість; зір обдарованих підлітків часто нестабільний тощо;

2) випереджальний пізнавальний розвиток:

- інтелектуальна сфера обдарованих підлітків відрізняється гостротою мислення, спостережливістю, винятковою пам'яттю, вираженою допитливістю, умінням добре викладати свої думки, винятковими здібностями до практичних застосувань знань;
- сфера академічних досягнень відрізняється інтересом до читання (відповідно, обдаровані підлітки мають більший словниковий запас, використовують складні синтаксичні конструкції, протягом довгого часу зберігають увагу, добре розуміють і запам'ятовують), широтою сприймання, вмінням робити відповідні висновки, створенням альтернативних систем, підвищеними математичними здібностями тощо;

3) психосоціальна чутливість:

- виявляють випереджаючий моральний розвиток сприймання та пізнання;
- володіють живою уявою, включають елементи гри у виконання задач, характеризуються творчістю, винахідливістю і розвиненою, багатою фантазією;
- обдарованим підліткам властиве почуття гумору, вони люблять кумедні невідповідності, гру слів, жарти; при чому сприймання смішного у них нерідко відрізняється від сприймання однолітків;
- в обдарованих підлітків спостерігається недостатній емоційний баланс;
- для них характерні надмірні страхи та вразливість, вони є занадто чутливими до немовних сигналів оточуючих;
- нерідко в обдарованих підлітків розвивається негативне самоусвідомлення, виникають труднощі у спілкуванні з однолітками [4, с.118].

За спостереженнями дослідників визначено, що обдаровані підлітки випереджають своїх ровесників у кількості та силі сприйняття навколишніх подій та явищ, вони більш вразливі та розумні. Вони охоче і легко навчаються, виділяються вмінням добре викладати свої думки, демонструють

здібності до практичного застосування знань, знають багато з того, про що її ровесники й не підозрюють, виявляють виняткові здібності до розв'язування завдань.

Разом з тим, проведений аналіз теоретичних підходів до вивчення проблеми обдарованості особистості показав, що визнання за здібними і талановитими учнями високої академічної успішності у навчанні не заважає дослідникам визнавати існування певної кількості значущих проблем особистісного розвитку, емоційного реагування, соціальної адаптації і спілкування. Для позначення таких випадків навіть використовують спеціальний термін «проблемна обдарованість» [32, с. 21].

Вітчизняна психологиня О. Щербакова на підставі вивчення проблем особистісного розвитку, соціалізації та успішності навчальної діяльності обдарованих підлітків виокремлює значну кількість соціально-психологічних проблем, які виникають в них у процесі навчання в закладах загальної середньої освіти. Розглянемо деякі з них.

1) Високий рівень розвитку інтелектуальних здібностей та креативності не завжди забезпечує обдарованим школярам досягнення високого рівня успішності у навчанні у школі, де традиційні освітні програми розроблено з урахуванням середньостатистичних особливостей вікового розвитку.

2) Обдаровані підлітки, які мають високий рівень розвитку академічних здібностей, зазвичай випереджають своїх однолітків у розумовому розвитку на декілька років, через що не отримують можливості реалізувати свій потенціал повною мірою.

3) Поступово втрачаючи мотивацію до навчання та подальшого розвитку своїх здібностей і не знайшовши засобів конструктивної реалізації своїх ресурсів, обдаровані підлітки досить часто спрямовують їх на девіантну та делінквентну поведінку. Оригінальність та нестандартність мислення, творча енергія та підвищена активність, які не знаходять виходу у відповідній діяльності, можуть спричиняти схильність обдарованих учнів до

певних відхилень поведінки (небажання виконувати загальні правила та вимоги, привертати до себе увагу нестандартними вчинками та висловлюваннями та ін.).

4) Поєднання високого рівня розвитку здібностей до засвоєння всіх або окремих навчальних предметів зі складнощами у навчанні є фактором розвитку в обдарованих підлітків досить серйозних соціально-психологічних та емоційних негараздів:

- нерівномірність психологічного і соціального розвитку обдарованих підлітків, яка може як вирівнятися на певному віковому етапі, так і залишитися перманентною властивістю на все життя;
- дисбаланс у розвитку здібних дітей, який проявляється у поєднанні високого рівня розумового розвитку з недорозвиненням системи саморегуляції уваги (ззовні проявляється як гіперактивність та імпульсивність);
- дисбаланс темпів інтелектуального та емоційного розвитку обдарованих дітей, що проявляється в усвідомленні власної емоційної незрілості (порівняно з інтелектом), Дана проблема викликає дію захисних механізмів у здібних школярів, зокрема витіснення та надмірного контролю почуттів, які неминуче призводять до емоційних розладів (тривоги, страхи, емоційне збудження, низька самооцінка, негативна мотивація тощо);
- неспівпадіння інтелектуального та соціального розвитку здібних школярів виявляється у їхньому бажанні спілкуватися та товаришувати зі старшими за віком дітьми, які зазвичай не виявляють бажання залучати їх до своїх компаній. В результаті, прагнення до спілкуванні з інтелектуально рівними партнерами може призводити до самотності інтелектуально здібного школяра, який нудьгує з однолітками, але не може залучитися у коло спілкування старших дітей;
- перфекціонізм вважають специфічною рисою обдарованих дітей, які мають здібності до досягнення довершених результатів діяльності. З

одного боку, перфекціонізм може стимулювати здібних підлітків до саморозвитку та самовдосконалення через прагнення до високих стандартів. З іншого боку, він є фактором невротизації через недосяжність ідеалу, що призводить до переживання невиправданих очікувань, виникнення відчуття провини та сорому [46, с. 152].

Дослідниця Н. Шумакова виділяє чотири групи найбільш поширених причин виникнення проблем у розвитку та навчальній діяльності обдарованих школярів:

- 1) випереджаючий розвиток пізнавальної сфери, що спричиняє нудьгу від навчальних занять;
- 2) недостатній чи проблемний досвід спілкування з ровесниками (з одного боку, небажання обдарованої дитини спілкуватися з менш інтелектуально розвинутими однокласниками, яких вона сприймає як нецікавих; з другого, – негативне ставлення самих ровесників, які вважають здібного учня «зарозумілим»);
- 3) певна вибагливість і звичка отримувати підвищену увагу з боку дорослих (останню зазвичай отримують обдаровані діти на початку навчання, що створює очікування особливого ставлення до себе);
- 4) соціальна несаможиттєвість та інфантильність (зумовлена акцентуванням уваги дорослих на інтелектуальних досягненнях обдарованої дитини та нехтуванням формуванням елементарних соціально-побутових вмінь і навичок) [44, с. 1].

Таким чином, можемо підсумувати наступне. Не зважаючи на успіхи у навчанні, значна кількість обдарованих підлітків переживають проблеми, зокрема: соціально-психологічні проблеми (труднощі з адаптацією, несприйняття однолітками, складності у встановленні та підтриманні міжособистісних контактів); внутрішньо особистісні проблеми (напруженість, хронічний стрес, почуття провини і сорому) та інші.

Висновки до розділу 1

У процесі роботи над першим розділом ми дійшли висновку, що актуальність вивчення проблеми обдарованості підлітків зумовлена значним зростанням наукового та практичного інтересу до реалізації потенціалу (інтелектуального, особистісного, творчого) особистості як найважливішого джерела її досягнень і суспільного прогресу.

Висвітлено різні підходи до вивчення феномену обдарованості, що дозволяють більш глибоко зрозуміти його сутність: трансцендентальний – трактує обдарованість як Божий дар; соціогенний – пояснює залежність формування здібностей індивіда оточуючого середовища; спадково-еволюційний – визначає видатні здібності індивіда як успадковані від талановитих прабатьків; психогенетичний – пов’язує геніальність з генетичними змінами і глибинними захворюваннями психіки обдарованої особистості; фізіологічний – показує залежність обдарованості від особливостей будови та функціонування центральної нервової системи людини; психологічна теорія здібностей – роз’яснює розвиток і вдосконалення здібностей людини її анатомо-фізіологічними і функціональними особливостями, а також цілеспрямованою діяльністю.

Розглянуті підходи дозволили сформулювати розуміння поняття «обдаровані учні», якими вважаємо тих, хто має високий рівень інтелектуального розвитку, довгострокову пам’ять, розвинуте конкретне і абстрактне мислення, багато і вдумливо читають, активно аналізують прочитане, мають багатий словниковий запас.

Виділено характеристики обдарованих підлітків, які відрізняють їх від звичайних підлітків як у фізичному, так і психологічному розвитку. Зокрема, акцентовано на значній кількості соціально-психологічних проблем таких підлітків, які призводять до проблем у спілкуванні з однокласниками, порушень взаємодії з учителями, непорозуміння з батьками, проявів девіантної і деліквентної поведінки, відсутності навичок просоціальної поведінки, інтолерантність та ін.

Розділ 2

ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ СТВОРЕННЯ ТОЛЕРАНТНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ДЛЯ ОБДАРОВАНИХ ПІДЛІТКІВ У ЗЗСО (на прикладі гімназії)

2.1. Толерантність як складова успішної соціалізації обдарованого підлітка

У сучасній педагогічній теорії та практиці особливої значущості набуває проблема соціальної підтримки обдарованих підлітків, створення толерантного соціального середовища, сприятливого для виховання особистості з високим рівнем сформованості творчих та інтелектуальних здібностей.

Відзначимо, що серед основних суб'єктів соціального середовища, які сприяють розвитку обдарованості підлітка (сім'я, заклад загальної середньої освіти, позашкільні заклади), особливе місце займає школа. Наразі Закон України «Про освіту» передбачає для розвитку творчо та інтелектуально обдарованих підлітків створення класів з поглибленим вивченням окремих предметів, спеціалізованих шкіл, гімназій, ліцеїв, колегіумів, різних типів навчально-виховних колективів, об'єднань тощо.

Відповідно до зазначеного, проблему навчання і виховання обдарованих дітей вирішують через створення спеціалізованих гімназій – закладів загальної середньої освіти другого-третього ступеня, що забезпечують науково-теоретичну, гуманітарну, загальнокультурну підготовку обдарованих і здібних дітей [22].

Як зауважує М. Якимчук, саме в умовах гімназії важливо правильно організувати роботу всього педагогічного колективу (адміністрації, класного керівника, вчителів-предметників, соціального педагога і практичного психолога) з обдарованими учнями, створюючи умови для їх розвитку й психологічно готуючи їх до творчої самореалізації. Для роботи з обдарованими учнями вчителі мають бути обізнані з концепцією

обдарованості, розуміти дефініцію понять «талант», «обдарованість», «здібність», «обдарована дитина», знати психолого-педагогічні особливості обдарованих учнів, види обдарованості, специфіку роботи з такими дітьми.

Відповідно до Концепції загальної середньої освіти, заклад загальної середньої освіти (у нашому випадку – гімназія) повністю автономний у виборі форм організації навчально-виховного процесу, методів і засобів навчання і виховання. При цьому збільшується значущість індивідуальних форм роботи з учнем у поєднанні з груповими і колективними. Вчителі можуть самі обирати форми і структуру навчальних занять, методи навчання і виховання, керуючись їх педагогічною доцільністю та іншими факторами, що зумовлюють не тільки результативність навчання і виховання школярів, а й успішну їх соціалізацію.

Проте, на тлі зазначених нами у попередньому розділі соціально-психологічних проблем особистісного розвитку обдарованих підлітків, їх відрізняють такі якості, як висока вимогливість до себе та оточуючих, критичність розуму, вразливість, негативне сприйняття самих себе («Чому я не такий / не така, як усі?»), висока чутливість та роздратованість, яскрава уява, провідна здатність до перебільшених жахів тощо.

Аналіз проведених спостережень серед учнів старших класів Сумської обласної гімназії-інтернату для талановитих та творчо обдарованих дітей виявили перелік проблем, які значно знижують рівень їх навчання та вихованості. Серед них маємо виділити наступні:

- неадекватне ставлення багатьох обдарованих учнів один до одного;
- наполеглива потреба обговорення всіх проблем, які їх хвилюють;
- невміння слухати і вести дискусію;
- нетерпимість до поглядів інших тощо.

При цьому варто наголосити, що в обдарованих учнів гімназії нерідко має місце неприязне ставлення до школи та педагогів, яке часто з'являється від того, що навчальна програма для них нудна та нецікава. Через випадки невідповідності навчального плану здібностям обдарованих учнів,

проявляються порушення в їх поведінці, а їм самим часто притаманне відчуття незадоволеності. Таке ставлення до самих себе можемо пов'язати із характерним для обдарованих підлітків прагненням досягнути удосконалення у всьому.

Крім того, ще однією потенційною особистісною кризою обдарованих підлітків можна вказати так звану «зоряну хворобу». За висновками дослідників, вона проявляється у деструктивному ставленні обдарованого підлітка до оточуючих, яке характеризується відчуттям власної переваги, нарцисизмом, егоцентризмом, зневагою та неадекватно завищеним рівнем домагань, що призводить до фрустрації та деградації будь-якої діяльності.

За результатами спостережень за обдарованими учнями гімназії, до переліку їх особистісних проблем варто також віднести перфекціонізм, який науковці вважають специфічною рисою обдарованих школярів, котрі мають схильності до досягнення довершених результатів діяльності. Таку вразливість обдарованих школярів щодо невротичного перфекціонізму можемо пов'язати саме з високим розвитком академічних здібностей. Оскільки розвинутий інтелект, абстрактне мислення та креативність дозволяють створити у свідомості здібного підлітка чіткий уявний образ досконалого результату. Ще одне підґрунтя розвитку перфекціонізму академічно здібних учнів, на думку науковців, полягає у специфіці їх розвитку – через випередження однолітків у розумовому розвитку, здібні діти набувають можливості встановлювати для себе більш високі стандарти та переносити на себе критерії та норми старшої вікової групи.

Врахування неповної реалізації здібних учнів в освітньому процесі гімназії може створювати специфічну проблему девіантної поведінки для енергійних та активних обдарованих підлітків. Науковиці Д. Богоявленська і М. Богоявленська пояснюють таку ситуацію тим, що оригінальність і нестандартність мислення, а також непересічна творча енергія, які не завжди знаходять вихід у відповідній діяльності, можуть часто спричиняти появу в обдарованих підлітків схильності до певних девіацій та відхилень поведінки.

Зазвичай, пояснюють дослідниці, такі порушення виявляються у небажанні виконувати загальні правила і вимоги, бажанні привернути до себе увагу нестандартними вчинками і висловлюваннями та ін. [5].

Також помічено, що в обдарованих підлітків спостерігається схильність захоплюватися якоюсь справою більше встановленого розкладом часу. Проте, бажання досягти відповідності вимог навчальної діяльності власним інтелектуальним і творчим можливостям реалізується у прагненні обдарованих школярів штучно ускладнювати завдання, які вони отримують від вчителів. Таке «підвищення» рівня складності завдань до рівня розумової компетентності, за визначенням О. Щербакової, зазвичай, сприймається вчителями як неухважність, нездатність підкорюватися правилам, опозиційна поведінка [48]. У результаті, енергійні, активні та академічно здібні підлітки потрапляють у категорію недисциплінованих, безвідповідальних та академічно неуспішних учнів.

Узагальнюючи сказане, можемо стверджувати, що на тлі вікових особливостей і соціально-психологічних проблем особистісного розвитку обдаровані підлітки часто недостатньо толерантно ставляться до ровесників, які стоять нижче їх за інтелектуальним розвитком. Вони можуть відштовхувати оточуючих зауваженнями, які містять презирство або нетерпимість.

Отже, є очевидним, що з такими «нестандартними» підлітками важко і вчителям, і їх ровесникам. Педагогам та іншим дітям набридає також й те, що обдаровані учні піднімають швидше за інших руку, вони дуже допитливі, активно досліджують навколишній світ, не виносять будь-яких обмежень щодо своїх досліджень. Така дитина стає тягарем для оточуючих, тому результат очевидний: підліток не бажає іти до школи, він конфліктує з однолітками, втрачає важливі здібності, гальмується його творчий та інтелектуальний потяг.

Тому перед педагогічним колективом гімназії для обдарованих і талановитих школярів постає нелегке завдання навчати і виховувати здібну

учнівську молодь в дусі миру і взаємоповаги, розуміння і цінування своєрідності інших особистостей.

Переконані, що саме толерантність є необхідною характеристикою сучасної особистості, в тому числі обдарованої і талановитої, оскільки дозволяє людині бути відкритою до ідей та цінностей інших, при цьому дотримуватися моральних норм, регулювати взаємодію і поведінку в сучасному суспільстві, успішно долати негативні прояви, стереотипи, упередження.

Відмінність рівнів розвитку, систем цінностей і принципів часто є джерелом конфліктних ситуацій. Толерантність виступає одним із засобів зняття конфліктів і розвитку форм співіснування, взаємодії в людському суспільстві. Поняття толерантності означає здатність людини співпрацювати, чути, цінувати, розуміти і поважати іншу думку та не вороже її зустрічати.

Принагідно зауважимо, що термін «толерантність» знаходить використання у різноманітних сферах знань. У 1950-х рр. його вперше використали при вирішенні проблеми пересаджування тканин. На той час він мав значення – такий, що не можна відрізнити. Пізніше означена категорія почала вживатися у психології, соціології, релігії як синонім терпимості. Переходячи з однієї сфери наукових знань до іншої, відбувається смислова трансформація цього поняття. Наприклад, в деяких випадках його пов'язують з урівноваженням суспільних (соціальних) відносин.

Наприкінці 1990-х рр. цей іноземний термін був запропонований як універсальний принцип вирішення соціальних конфліктів – національних, релігійних, класових, статевих та інших. Нині науковці виділяють різні види толерантності (політична, міжнаціональна, расова, релігійна, гендерна, вікова та інші), з-поміж яких окреме місце займає так звана освітня толерантність. Остання означає терпиме ставлення до висловлювань і поведінки людей з низьким освітнім рівнем з боку більш освічених верств населення.

І хоча толерантність не є вродженою якістю, її можна розвинути шляхом цілеспрямованої соціально-педагогічної діяльності, успіх якої

залежить від багатьох факторів, в тому числі від профілактики інтолерантності одних учнів стосовно інших – таких, що мають відмінності за рівнем інтелектуального розвитку.

Натомість інтолерантність як проблемна сфера комунікації між людьми виникла не нещодавно: вона існує стільки, скільки існує людство. Як наголошують дослідники (зокрема, Н. Бончук та інші), у наші дні проблема толерантності не стала менш важливою, а навпаки – набула надзвичайної важливості й загострилася у зв'язку з мінливою соціально-економічною, політичною ситуацією в світі [6, с. 361].

Отже, толерантність є найважливішою умовою пошуку компромісів, подолання конфліктів. Толерантність як особистісну якість одарованого підлітка необхідно розглядати в якості одного з фундаментальних ознак високорозвиненої особистості.

2.2. Соціально-педагогічна, психологічна і ціннісна підтримка як основа формування толерантності обдарованих підлітків у гімназії

У сучасних умовах постає необхідність підтримки обдарованості на етапі навчання у закладах загальної середньої освіти для забезпечення максимального розвитку та вдосконалення здібностей обдарованих підлітків з метою отримання успішного результату.

Оптимізації взаємодії здібних учнів з найближчим соціальним оточенням та формування в них толерантного ставлення до інших учасників освітнього процесу є невід'ємною складовою соціально-педагогічної підтримки обдарованих підлітків в умовах гімназії. Актуальність соціально-педагогічної підтримки обдарованих учнів гімназії зумовлена значною кількістю соціально-психологічних проблем здібних підлітків (проблеми у спілкуванні з однокласниками, порушення взаємодії з учителями, непорозуміння з батьками, прояви девіантної поведінки, відсутність навичок просоціальної поведінки та ін.).

Під соціально-педагогічною підтримкою обдарованих учнів варто розуміти створення безпечного, розвиваючого середовища та сприятливого емоційного фону. Як слушно зауважує Ю. Гришук, соціально-педагогічна підтримка обдарованих підлітків в умовах гімназії має базуватися на:

- врахуванні психологічних особливостей обдарованих учнів;
- проведенні вчасної діагностики особливих задатків підлітків;
- проведення просвітницької роботи з формування суспільної думки про значущість і основні проблеми обдарованості в українському суспільстві [14, с. 51].

За визначенням Е. Циганкової, з обдарованістю учня соціальний педагог освітнього закладу зазвичай зустрічається у двох ситуаціях: благополучна обдарованість і обдарованість як проблема дитини і її оточення. Відповідно до зазначеного, дослідниця виокремлює такі напрямки роботи соціального педагога гімназії з формування толерантного навчального середовища для обдарованих підлітків:

- просвітницька, консультативна робота з прийняття дорослими обдарованості дитини, особливостей її поведінки, світорозуміння, інтересів і схильностей;
- консультативна, методична робота, спрямована на створення для даної дитини навчальної атмосфери, яка б задовольняла її інтереси;
- формування в однокласників адекватного уявлення про особливості обдарованої дитини і позитивного їхнього прийняття;
- консультативна робота з підлітком, спрямована на усвідомлення дитиною своєї обдарованості, побудови нею своєї системи відносин зі світом і самою собою крізь призму своїх особливостей і можливостей;
- психолого-педагогічна просвіта вчителів та батьків з метою розширення їхніх уявлень про природу обдарованості, її прояви, особливості навчання і виховання обдарованих підлітків [42, с. 54].

На думку О. Газман, соціально-педагогічна підтримка як професійна діяльність педагогів ЗЗСО має бути спрямована на надання допомоги учням у

вирішенні їхніх проблем. Вчена виділяє такі основні напрями соціально-педагогічної підтримки обдарованих дітей, як:

- 1) сприяння розвитку їх впевненості у здатності жити в суспільстві, зокрема, знайти в ньому своє місце, сформувати адекватну Я-концепцію;
- 2) формування в обдарованих підлітків уміння правильно себе оцінювати та ставити реальні цілі;
- 3) подолання психологічної ізоляції обдарованих підлітків в учнівських колективах [9].

Незалежно від позиції обдарованого підлітка в освітньому колективі, його світогляду, необхідним принципом навчально-виховного процесу є, передовсім, поважне ставлення до нього з боку педагогів. При формуванні толерантності цей принцип набуває подвійної значущості. Поважаючи і приймаючи позицію і думку учня, при необхідності коректуючи їх, саме педагоги показують йому приклад толерантного ставлення до іншої людини з відмінним від нашого поглядом на світ.

Відповідно до зазначеного, необхідною складовою навчально-виховного процесу у гімназії для обдарованих учнів вважається цілеспрямована соціально-педагогічна робота із закладання основ толерантності особистості в процесі виховання підростаючого покоління. Як перший крок виховання толерантності, цей процес вимагає подолання притаманного обдарованому підлітку когнітивного та емоційного егоцентризму:

- виховання здатності бачити і розуміти відмінність іншої людини від себе самого, сприймати цю відмінність як цінність;
- визнавати за іншим право бути іншим (відрізнитися зовнішнім виглядом, вірою, мовою, думкою, вчинками);
- емоційно сприймати іншу людину як таку;
- хотіти взаємодіяти з іншою людиною, такою, якою вона є, не намагаючись уподібнити її до себе і не підганяючи до своїх уявлень

про те, якою їй належить бути і як належить чинити чи думати в певній ситуації.

Цікавою в контексті нашого дослідження є роботи О. Зазимко про взаємодію учителя з обдарованими учнями в гімназії, яка повинна базуватися на врахуванні психологічних та педагогічних принципів:

- формування взаємин на основі творчої співпраці педагогів та обдарованих учнів;
- організація навчання на основі особистої зацікавленості обдарованого учня, його індивідуальних інтересів і здібностей;
- превалювання ідей подолання труднощів, досягнення мети в спільній діяльності вчителя та обдарованих підлітків, самостійній роботі учнів;
- вільний вибір форм, напрямів, методів діяльності;
- вільний вибір системного, інтуїтивного мислення, вміння, «згортати» і деталізувати інформацію;
- гуманістичний, суб'єктивний підхід до виховання обдарованих підлітків;
- створення нового педагогічного середовища.

Упровадження цих принципів потребує творчого підходу до організації навчання і виховання як інтегративного процесу, який сприяє формуванню бачення цілісної картини світу, дає змогу учням самостійно обирати найважливіші знання з різних наук за максимальної орієнтації на власний досвід [18; 19].

Принагідно зауважимо, що підліток легко засвоює теоретичні знання про терпимість до інших людей, однак це ще не забезпечує формування толерантності як риси її особистості. Найкращим способом тут є реально навчати обдарованих підлітків толерантності в різних ситуаціях родинного та шкільного життя, примушуючи їх щодня вникати у розуміння іншої, не подібної до себе людини, перейматися до неї співчуттям, пізнавати її проблеми і способи дії, привчатись не тільки допомагати, а й реально

взаємодіяти в конкретних ситуаціях. Виховання толерантності має бути метою діяльності усіх соціальних інститутів, включаючи школу і родину.

Ще одним важливим напрямом підтримки обдарованих підлітків у гімназії є психологічна підтримка, яка полягає у наступних діях практичного психолога:

- психологічне обстеження обдарованих учнів гімназії;
- створення в школі сприятливих соціально-психологічних умов для прояву та розвитку обдарованості школяра;
- спеціальна психологічна робота з підлітками, спрямована на вирішення внутрішніх психологічних конфліктів, зняття тривожності, страхів, агресивних психологічних захистів;
- соціально-психологічне навчання обдарованих учнів, спрямоване на розширення кола поведінкових реакцій, корекцію сформованих форм поведінки;
- проведення тренінгових занять розвитку креативності;
- робота щодо убезпечення обдарованих школярів від інтелектуального, інформаційного, фізіологічного перевантаження.

Слід звернути увагу на необхідності ціннісної підтримки творчої обдарованості учнів. Адже складні соціокультурні умови, економічні та політичні суперечності, невірноваженість соціальних процесів, криміногенність суспільства – все це актуалізує проблему культивування в обдарованих підлітків цінності іншої людини, коли кожна особистість розглядається іншою не як засіб, а як мета.

У даному контексті важливими видаються дослідження В. Моляко та О. Музики, які під ціннісною підтримкою розуміють систему заходів, спрямованих на створення сприятливих умов для виникнення або збереження суб'єктних цінностей, за допомогою яких людина реалізує потребу у визнанні. Науковці пропонують суб'єктно-ціннісний аналіз, який дозволяє виявити зміни в ціннісній свідомості, які можуть призвести до втрати підлітком своєї обдарованості. Адже, на певних життєвих етапах під впливом

зміни ставлення соціального оточення, розвиток творчих або інтелектуальних здібностей. обдарованості може повернути у зворотному напрямку.

Відповідно до зазначеного, зміст ціннісної підтримки полягає у створенні умов для розвитку суспільно схвалюваних способів задоволення потреби у визнанні обдарованих підлітків і набуття ними у свідомості особистості ціннісного статусу. Особливістю здійснення ціннісної підтримки є її зорієнтованість на проблемні моменти у розвитку провідної діяльності окремого вікового періоду і на тих психічних новоутвореннях, які виникають у цій діяльності [20, с. 70].

Таким чином, соціально-педагогічна, психологічна і ціннісна підтримка обдарованості учнів передбачає спільні зусилля адміністрації і педагогічного колективу гімназії з метою допомоги в розвитку індивідуальностей, творчих особистостей обдарованих підлітків та для соціального захисту таких школярів.

2.3. Форми і методи розвитку толерантності в обдарованих підлітків у позакласній роботі гімназії

Як було з'ясовано у попередніх розділах, через випереджаючий характер свого інтелектуального або творчого розвитку обдаровані підлітки часто шукають ізоляції від однолітків у своїх улюблених заняттях. Тому їм з раннього віку потрібна допомога дорослих (батьків, вчителів, соціальних педагогів і психологів) у формуванні та засвоєнні навичок спілкування, у пізнанні духу співробітництва і колективізму. Адже обдаровані підлітки повинні навчитися дружити, розділяти з іншими дітьми та своїми ровесниками перемоги і поразки, тобто навчитися всьому тому, що стане їм у нагоді у соціально складній для них атмосфері гімназії.

Проблеми соціалізації обдарованих підлітків виявляються у труднощах соціальної інтеграції та соціальної адаптації у колективи ровесників –

шкільні класи. Як відзначають науковці, у більшості учнів з середнім рівнем здібностей, демонстрація однокласникам своєї обдарованості викликає приховану, або явну недоброзичливість, недовіру та навіть ворожість, що може провокувати агресію та відчуження з боку самих обдарованих підлітків.

Зазначене в рази підвищує вірогідність формування та розвитку негативних особистісних якостей в здібних підлітків: високий рівень егоцентризму; небажання залучатися до спільної діяльності класу; негативізм щодо загальноприйнятих думок; занадто болісна реакція на несправедливе ставлення з боку однокласників та інші.

Як наслідок, обдаровані підлітки відчують значну кількість проблем у шкільних колективах:

- утруднення в знаходженні близьких друзів;
- виключення з колективних ігор та розваг однолітків;
- прагнення до конформності (бути схожим на інших, відмовитися від власної унікальності, щоб бути прийнятим в колектив), або, навпаки – виражений нонконформізм (прагнення домінувати у спілкуванні, перемагати у суперечках, звичка перебивати і виправляти співрозмовників);
- високий рівень прагнення до компенсації проблем у реальній взаємодії спілкуванням у віртуальній реальності;
- захисні реакції у формі високого рівня конфліктності, агресивності та ворожості;
- ризик саморуйнівної поведінки, зниження якості пізнавальної, творчої та інших видів діяльності.

Враховуючи викладене, зростає значення позакласної роботи в шкільних колективах, спрямованої на розвиток толерантності всіх учасників освітньої діяльності. Позакласна робота являє собою явище багатопланове і всеохоплююче, що дає підстави розглядати її як ефективний засіб виховання толерантності в обдарованих підлітків.

Науковці (зокрема, І. Винниченко, Е. Марієнгроф та ін.) виокремлюють такі особливості позакласної роботи, які, на нашу думку, стануть у нагоді при формуванні толерантності в обдарованих підлітків:

- створює умови для формування нових інтересів, накопичення досвіду колективного життя для більш повного розкриття та вияву особистості обдарованого підлітка;
- сприяє формуванню самостійності здібних учнів;
- має додаткові можливості виховного впливу на обдарованих учнів гімназії;
- дозволяє розширити і поглибити знання учнів, закріпити набуті на навчальних заняттях уміння і навички, розвинути здібності дітей, задовольнити їх різноманітні інтереси, організувати практичну, суспільно корисну діяльність і дозвілля;
- продовжує час цілеспрямованого педагогічного впливу на обдарованих школярів;
- не регламентується обов'язковими програмами (приміром, програми з виховної роботи мають рекомендаційний характер), оскільки її організаційні форми, зміст, методи менш регламентовані, ніж у навчальному процесі [7].

Зазначимо, що форми позакласної роботи з обдарованими підлітками надзвичайно різноманітні. Найчастіше виокремлюють індивідуальну, групову і масову форми проведення позакласної роботи. При цьому варто зауважити, що немає спеціально визначених педагогічних методів, які б використовувались у процесі формування толерантності обдарованих підлітків.

Проте, загальновідомі методи можуть успішно використовуватися для розвитку толерантності у тих випадках, якщо педагоги спостерігають і коригують процес виконання індивідуальних завдань (розвивають толерантність до об'єктів діяльності) та групової взаємодії (формують толерантність до суб'єктів спілкування).

Серед основних напрямів виховання толерантності обдарованих учнів у процесі позаурочної діяльності доцільно:

- здійснювати моніторинг потреб підліткового соціуму у виховному та освітньому просторі навчального закладу;
- забезпечувати моніторинг системи позаурочного дозвілля та його модернізації;
- удосконалювати систему підвищення кваліфікації педагогічного колективу гімназії для виховання толерантності підлітків у полікультурному середовищі сучасної України.

Найефективнішими у виховному процесі щодо формування толерантного мислення і толерантної поведінки обдарованих підлітків є такі форми роботи, що потребують від них активності, допомагають учням спілкуватися з однокласниками, виявляти свою індивідуальність тощо.

Наразі для розвитку толерантності учнів як їхньої особистісної якості рекомендується створювати виховні ситуації у позакласній діяльності, у процесі яких перед обдарованими підлітками виникає необхідністю вирішити певну проблему. На думку науковців, виховна цінність ситуацій полягає в тому, що під час їхнього обговорення учні гімназії спостерігають як «переплітаються» норми і вимоги толерантного ставлення до будь-яких об'єктів. Як свідчить досвід, обдаровані підлітки високо цінують можливість висловлювати на заняттях особисту думку, вступати в полеміку з однокласниками, наводити власні докази. В таких обговореннях народжується вміння аргументувати свої думки, відстоювати їх або, навпаки, через переконливі докази змінювати своє бачення ситуації [13, с. 163].

Крім того зауважимо, що розв'язання виховних ситуацій передбачає самостійне прийняття обдарованим учнем певних рішень. Безумовно, це поступово стає звичкою, а згодом і потребою особистості. Оцінка власної поведінки на основі аналізу мотивів, що вплинули на рішення діяти саме таким чином, виховує здатність розмірковувати, спонукає до самоаналізу і врешті-решт підводить до самовиховання. А це є тією необхідною роботою

над собою, яка закріплює виховні впливи, створює міцне підґрунтя для усвідомленої толерантної поведінки за будь-яких життєвих обставин.

Також на формування в обдарованих учнів толерантної поведінки спрямовані виховні бесіди. Дослідники Н. Коношенко та Ю. Голенко пропонують перелік тем для обговорення з обдарованим підлітками при формуванні толерантності: «Мистецтво спілкування», «Емоції в нашому житті: розуміння і толерантність», «Співвідношення толерантність & закон», «Смаки не обговорюються, до них ставляться з толерантністю», «Я виявляю толерантність і чекаю її від інших», «Толерантність і потурання» [23, с. 98].

Досить ефективним методом виховання толерантності обдарованих підлітків у позакласній роботі є ділові та рольові ігри. Загалом, гра – це вид діяльності в умовах, що спрямований на відтворення і засвоєння суспільного досвіду, у якому складається та удосконалюється поведінка. Варто відзначити, що гра має велике значення у вихованні учнів, в тому числі й обдарованих, як засіб психологічної підготовки до розв’язання життєвих ситуацій. Адже організація і проведення ігрового інтересу пов’язані передовсім із задоволенням від спілкування, яке проявляється у демонстрації учасниками своїх можливостей як гравців; з азартом від очікування непередбачуваних ситуацій і послідовним їх розв’язанням під час гри; з необхідністю приймати рішення в складних і часто невизначених умовах; швидким з’ясуванням наслідків ухвалених рішень.

При використанні ігрових форм розвитку толерантності в обдарованих підлітків варто пам’ятати, що ігрова діяльність виконує різні функції:

- розважальну: надихнути, розбудити інтерес;
- комунікативну: освоєння діалектики спілкування;
- самореалізації під час гри;
- терапевтичну: подолання різних труднощів, що виникають в інших видах життєдіяльності;
- діагностичну: виявлення відхилень від нормативної поведінки, самопізнання в процесі гри;

- функцію корекції: внесення позитивних змін у структуру особистісних показників;
- міжнаціональної комунікації: засвоєння єдиних для всіх людей соціально-культурних цінностей;
- соціалізації: включення в систему суспільних взаємин, засвоєння норм людського співіснування.

Для включення обдарованих підлітків у процес гри необхідно створити відповідні умови: розставити столи або парти, озброїти необхідним матеріалом або атрибутами. Якщо будь-яка з ролей виявиться складною для учасників, її може виконати сам педагог або класний керівник, що в значній мірі підвищує зацікавленість вихованців.

Наприкінці гри рекомендується проводити обмін думками, виступи експертів, захист учнями своїх рішень і висновків. Також вчитель повинен підвести остаточні підсумки ігрового заняття: відзначати позитивні моменти, звернути увагу на помилки та інше.

Таким чином, можна підсумувати, що позаурочна діяльність – це педагогічний процес цілеспрямованої взаємодії обдарованого підлітка і педагога. Основним змістом цього процесу стає проведення позакласних заходів, де учні розкриваються через конкретні ситуації, особистісні та поведінкові характеристики, які свідчать про толерантність або інтолерантності обдарованих підлітків.

Висновки до розділу 2

У процесі роботи над другим розділом ми дійшли висновку, що навчальні досягнення є важливою складовою життєвого потенціалу обдарованих підлітків. Проте, самі по собі вони не є достатньою умовою гармонійності розвитку і загального психологічного благополуччя, повноцінного функціонування особистості обдарованого школяра.

Визначено, що на фоні вікових особливостей і соціально-психологічних проблем особистісного розвитку обдаровані підлітки часто недостатньо толерантно ставляться до ровесників. Вони можуть відштовхувати оточуючих зауваженнями, які містять презирство або нетерпимість.

Доведено, що виховання обдарованих підлітків в дусі толерантності передбачає турботу про розвиток у вихованців не тільки гуманних почуттів, а й інтелектуальних і вольових якостей, котрі уможливають адекватне розуміння складних і суперечливих реалій та здійснення відповідних вчинків.

Розглянуто соціально-педагогічну, психологічну і ціннісну підтримку як підґрунтя для формування навичок толерантної поведінки обдарованих підлітків у гімназії. Запропоновано розвивати толерантність обдарованих підлітків в процесі позаурочної діяльності гімназії, в процесі якої рекомендується використання різних форм роботи (індивідуальних, групових, масових), що мають сприяти усвідомленню та можливості формування толерантних відносин в учнівському середовищі.

ВИСНОВКИ

В процесі роботи над дипломним дослідженням, проаналізувавши значну кількість наукової психолого-педагогічної і соціально-педагогічної літератури з проблематики обдарованості підлітків та формування толерантності в учнів ЗЗСО, ми дійшли наступних висновків.

1) Висвітлення поняття «обдарованість» дало підстави для розуміння даного феномену як генетично зумовленого стійкого компоненту ментального розвитку особистості, що охоплює сфери інтелекту, різних здібностей та творчого потенціалу людини, який може розвиватися залежно від зовнішнього середовища.

Висвітлено класифікацію видів обдарованості особистості: лінгвістичний вид обдарованості; музична обдарованість; логіко-математична обдарованість; просторова обдарованість; художня обдарованість та інші види обдарованості. Визначено, що внаслідок спадкоємних факторів або під впливом особливостей навчання у деяких людей розвиваються певні види інтелекту сильніше за інших, необхідних для більш повної реалізації особистості.

Доведено, що обдаровані підлітки випереджають своїх ровесників у кількості та силі сприйняття навколишніх подій та явищ, вони більш вразливі та розумні. Вони охоче і легко навчаються, виділяються вмінням добре викладати свої думки, демонструють здібності до практичного застосування знань, знають багато того, про що її ровесники й не підозрюють, виявляють виняткові здібності до розв'язування завдань.

2) З'ясовано, що визначені особливості обдарованих підлітків йдуть поряд із їхньою підвищеною чутливістю. Зокрема, обдарованих підлітків відрізняють такі якості, як висока вимогливість до себе, оточуючих, критичність розуму, вразливість, негативне сприйняття самих себе («Чому я не такий / не така, як усі?»), висока чутливість та роздратованість, яскрава уява, провідна здатність до перебільшених жахів тощо.

Встановлено, що нерідко має місце неприязне ставлення до школи та педагогів, яке часто з'являється від того, що навчальна програма нудна та нецікава для обдарованого учня. Через невідповідність навчального плану здібностям обдарованих учнів, проявляються порушення у поведінці обдарованих підлітків, а їм самим часто притаманне відчуття незадоволеності. Таке ставлення до самих себе пов'язане із характерним для них прагненням досягнути удосконалення у всьому.

3) Визначено, що толерантність є необхідною характеристикою обдарованої особистості, оскільки дозволяє людині бути відкритою до ідей та цінностей інших, при цьому дотримуватися моральних норм, регулювати взаємодію і поведінку в сучасному суспільстві, успішно долати негативні прояви, стереотипи, упередження.

Доведено, що хоча толерантність не є вродженою якістю, її можна розвинути шляхом цілеспрямованої соціально-педагогічної, психологічної і ціннісної підтримки обдарованості, успіх яких залежить від багатьох факторів, в тому числі від профілактики інтолерантності одних учнів стосовно інших.

4) Розкрито потенціал позакласної роботи з обдарованими підлітками у напрямку розвитку в них навичок толерантної поведінки. З-поміж форм і методи розвитку толерантності в обдарованих підлітків у позакласній роботі гімназії. Позакласна робота визначена як явище багатопланове і всеохоплююче, що дало підстави розглядати її як ефективний засіб виховання толерантності в обдарованих підлітків.

Визначено, що основним змістом позакласної діяльності має стати проведення виховних заходів, де учні розкриваються через конкретні ситуації, особистісні та поведінкові характеристики, які свідчать про толерантність або інтолерантності обдарованих підлітків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонова О. Є. Обдарованість: сутність, структура, технології розвитку. *Шляхи і методи забезпечення подальшого творчого зростання обдарованої молоді*: наук.-метод. зб. / За заг. ред. І. І. Якухна, Л. В. Корінної. Житомир: ЖОППО, 2008. С. 78-89.
2. Антонова О. Є. Теоретичні та методичні засади навчання педагогічно обдарованих студентів: монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ імені І. Франка, 2007. 472 с.
3. Баныкина С. В., Егоров В. К. Учимся толерантности: методическое пособие для проведения классных часов, бесед и тренинговых занятий с учащимися 7-11 классов. Москва, 2007.
4. Бобракова Т. М. Особливості обдарованої дитини та їх врахування у навчально-виховному процесі. *Формування професійної компетентності майбутнього вчителя іноземної мови засобами інноваційних освітніх технологій*. Вип. 2: Зб. наук. праць / За заг. ред. О. А. Дубасенюк, О. Є. Антонової. Житомир: Вид-во ЖДУ, 2005. С.118-121.
5. Богоявленская Д. Б., Богоявленская М. Е. Психология одаренности: понятие, виды, проблемы. Москва: МИОО, 2005. 176 с.
6. Бончук Н. В. Психологічні аспекти толерантності старших підлітків. *Молодий вчений*. 2016. №11(38), листопад. С. 361-367.
7. Винниченко І. А., Марієнгроф Е. М. Система позакласної роботи у загальноосвітній школі. Київ: Освіта, 2009. 417 с.
8. Волкова Н. П. Педагогіка: посібник для студ. вищ. навч. закл. Київ: Вид. центр «Академія», 2001. 576 с.
9. Газман О. С. Неклассическое воспитание. От авторитарной педагогики к педагогике свободы. Москва: Издательский дом «Новый учебник», 2003. 320 с.
10. Гальтон Ф. Наследственность таланта. Законы и последствия: Пер. с англ. Москва: Мысль, 1996. 269 с.

11. Гамезо М. В., Петрова Е. А., Орлова Л. М. Возрастная и педагогическая психология: учеб. пособие для студентов всех специальностей педагогических вузов. Москва: Педагогическое общество России, 2003. 512 с.
12. Гнатко М. М. Деякі особистісно-когнітивні особливості творчо обдарованих підлітків. *Педагогіка і психологія*. Київ: Педагогічна думка, 2001. №2. С.101-108.
13. Грива О. А. Соціально-педагогічні основи формування толерантності у дітей і молоді в умовах полікультурного середовища: монографія. Київ: Вид. ПАРАПАН, 2015. 228 с.
14. Грищук Ю. В. Підтримка обдарованої учнівської молоді: нормативно-правовий та соціально-педагогічний аспекти. *Освітологічний дискурс*. 2014. №1(5). С. 46-57.
15. Довгополова Я. В. Толерантність як ціннісна парадигма освіти в контексті євроінтеграції. *Педагогічні шляхи реалізації загальноєвропейських цінностей у системі освіти України: Зб. наук. праць / За заг. ред Г. Є. Гребенюка*. Харків: Стиль Іздат, 2005. С. 85-90.
16. Доукіна О. М. Толерантність у вихованні. *Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головн. ред. В. Г. Кремень*. Київ: Юрінком Інтер, 2008. С. 912-913.
17. Енциклопедія освіти / АПН України; голов. ред. В. Г. Кремень; [заст. голов. ред.: О. Я. Савченко, В. П. Андрущенко; відп. наук. секр. С.О. Сисоєва]. Київ, 2008. 1040 с.
18. Зазимко О. В. Основні теоретичні підходи до визначення обдарованості. *Обдарована дитина*. 1998. №8. С. 6-12.
19. Зазимко О. В. Психолого-педагогічні вимоги до ідентифікації технічної обдарованості в юнацькому віці. *Педагогіка і психологія*. Київ: Педагогічна думка, 2001. №2. С.14-23.

20. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень / За ред. В.О. Моляко, О.Л. Музики. Житомир: Вид-во Рута, 2006. 320 с.
21. Інноваційні технології навчання обдарованої молоді: матеріали IX Міжнародної науково-практичної конференції. Київ: Інститут обдарованої дитини, 2017. 390 с.
22. Інструкція про організацію та діяльність гімназії: затверджено наказом Міністерства освіти України від 20 липня 1995 року №217. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0007-96#Text>
23. Коношенко Н. А., Голенко Ю. В. Обґрунтування форм і методів виховання толерантності у старших підлітків у позакласній роботі. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2017. №5 (80). С. 94-99.
24. Кульчицька О. І. Соціально-психологічні фактори формування таланту. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика*: Наук.-метод. журнал. 2004. Випуск 3. С. 112-118.
25. Лейтес Н. С. Возрастная одаренность и индивидуальные различия. Самара. 1987. 243 с.
26. Лучинкіна А. І., Міленіна М. М., Мілютіна К. Л. Розвиток інтелектуальної обдарованості засобами Інтернету: посібник / авт.-упоряд.: Ю.М. Ковальчук. Київ, 2015. 70 с.
27. Малиношевська А. В. Виявлення естетичної обдарованості у підлітків: посібник. Київ: Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2015. 70 с.
28. Молчанова А. О. Толерантність як ціннісна основа професійної діяльності педагога: посібник. Київ: Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, 2013. 188 с.
29. Музика О. О. Мотивація творчої обдарованості. *Обдарована дитина*. 2003. №3. С. 2-9.

30. Нечерда В. Б. Виховання толерантності у підлітків у контексті формування превентивного виховного середовища загальноосвітнього навчального закладу. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя*. Сер.: Психолого-педагогічні науки. 2012. №7.

31. Поливанова К. Н. Психологическое содержание подросткового возраста. *Вопросы психологии*. 1996. №1. С. 20-33.

32. Пономарева-Семенова Р. А. Основные подходы к проблеме развития одаренной личности в психологической науке. *Психологические факторы развития одаренной личности*. Житомир: Изд-во ЖГУ им. И Франка, 2007. С. 11-37.

33. Пушкарёва Е. А. Философское мышление для формирования рефлексивности познания в образовательном процессе. *Вестник Новосибирского гос. пед. ун-та*, 2012. № 1 (5). С. 74-78.

34. Рожков М. И., Байбородова Л. В., Ковальчук М. А. Воспитание толерантности у школьников. Ярославль: Академия развития: Академия холдинг, 2003. 192 с.

35. Сапрунова О. Г. Генеза концепцій інтелектуальної обдарованості у світовій психолого-педагогічній думці. *Педагогічний процес: теорія і практика*: зб. наук. пр. Київ: Едельвейс, 2015. Випуск №5-6. С. 25-31.

36. Сисоєва С. С. Основи педагогічної творчості: підручник. Київ: Міленіум, 2006. 346 с.

37. Слободянюк Л. І. Особливості пам'яті дітей з підвищеними розумовими здібностями. *Практична психологія і соціальна робота*. 2000. №8. С.43- 46.

38. Соціальна робота: технологічний аспект / За ред. проф. А. Й. Капської. Київ: ДЦССМ, 2004. 364 с.

39. Сухомлинський В. О. Вибрані твори в п'яти томах. Київ: Радянська школа, 1976. Т.1. 654 с.

40. Трубина Л. Толерантная и интолерантная личность: основные черты и отличия. *Воспитание школьников*. 2003. №3.
41. Холодная М. А. Психологические механизмы интеллектуальной одаренности. *Вопросы психологии*. 1993. №3. С. 32-39.
42. Циганкова Е. Обдарованість як проблема. *Психопрофілактика*. Київ: Редакції загально педагогічних газет, 2003. С. 54-65.
43. Чудновский В. Е., Юркевич В. С. Одаренность: дар или испытание. Москва: Знание. 1990. 82 с.
44. Шумакова Н. Б. Специфика и проблемы развития одаренных детей. *Психолого-педагогические исследования*. 2018. Том 10. № 1. С. 1-7.
45. Шустова Л. П. Воспитание толерантности: приёмы для индивидуальной и групповой работы. *Воспитание толерантности. Классный руководитель*. Ульяновск, 2004. №4. С. 77-80.
46. Щепланова Є. І. Труднощі в навчанні обдарованості школярів. *Питання психології*. 2003. №3. С.132-145.
47. Щербакова О. О. Психологічні закономірності обдарованості академічно здібних учнів основної школи. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія «Психологічні науки». 2019. Вип. 4. С.152-160.
48. Щербакова О. О. Соціальний інтелект та академічні здібності учнів старшого підліткового віку. *Теоретичні і прикладні проблеми психології: збірник наукових праць*. Сєвєродонецьк: Вид-во СНУ ім. В. Даля. 2019. №3(50). С. 337-349.
49. Щербакова О. О. Типологія академічних здібностей дітей молодшого підліткового віку. *Психологія обдарованості: збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*. 2019. Вип. 16. С. 287-293.
50. Якимчук М. Ю. Проблема обдарованості у вітчизняній і зарубіжній педагогічній теорії та практиці. *Science and Education a New Dimension: Pedagogy and Psychology*. Vol. 9, 2013. С. 155-159.

ДОДАТКИ

Додаток А

План класної години «Що таке толерантність?»

Мета: ознайомити учнів з поняттям «толерантність», з головними рисами толерантної та інтолерантної особистості; розвинути здатність адекватно пізнавати себе та інших людей.

Форма проведення: «круглий стіл» із сюжетно-рольовими завданнями і проблемними питаннями.

Перебіг класної години.

– Нашу зустріч мені хотілося б почати з розмови про вічне, про любов.

Звучить музика, розповідається казка.

Десь-колись на землі жила дівчина на ім'я Любов. Сумно їй було жити на світі без подружки. От і звернулася вона до старого, сивого, столітнього чарівника:

– Дідусю! Будь ласка, допоможи мені вибрати подружку, аби я змогла дружити з нею усе, відпущене мені Богом, життя.

Помислив Чарівник та й каже:

– Приходь до мене завтра вранці, коли птахи заспівають і роса ще не висохне...

Уранці, коли ясно-червоне сонце освітило землю, прийшла Любов в означене місце... Прийшла й бачить: стоять п'ять красунь, одна іншої краще.

– Ось, обирай, – мовить Чарівник. – Одну звуть Радість, другу – Вдача, третю – Краса, четверту – Смуток, п'яту – Доброта.

– Вони усі прекрасні, – сказала Любов. – Не знаю, кого й обрати...

– Твоя правда, – каже Чарівник, – усі вони гарні, і ти зустрінешся у житті іще з ними, але вибери одну з них. Вона й буде тобі подружкою на все життя.

Підійшла Любов ближче до дівчат і пильно подивилася в очі кожній. Замислилася Любов.

А кого обрали б ви? Чому?

Звучить музика і казка продовжується.

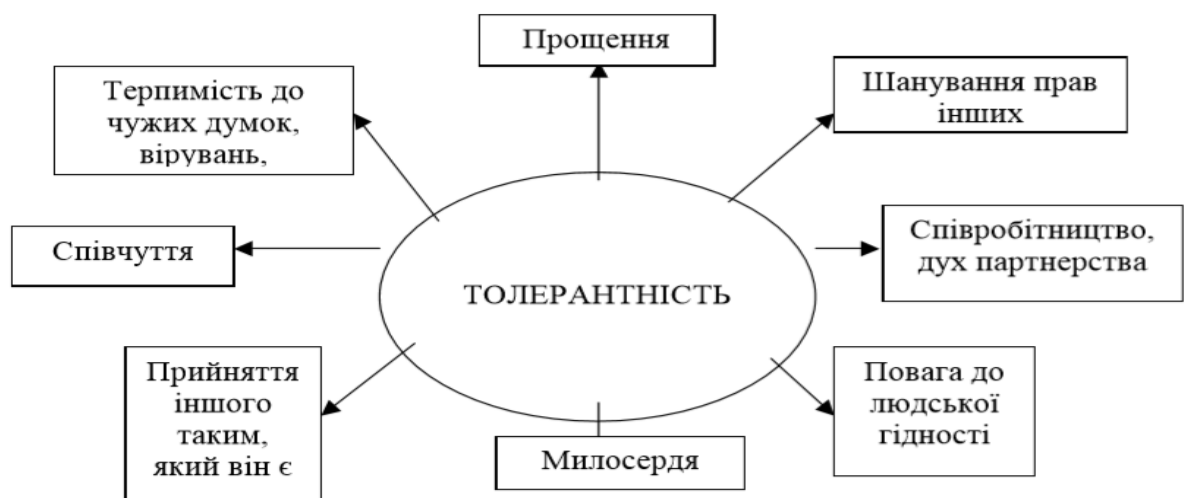
Любов підійшла до дівчини, яку звали Доброта, і простягла їй руку.

Чому Любов обрала Доброту?

Сьогодні наша розмова присвячена толерантності. 16 листопада Міжнародний день толерантності. Можливо, не усім знайоме це слово, і, на перший погляд, звучить воно зовсім незрозуміло. Але смисл, закладений в нього, надзвичайно важливий для існування й розвитку людського співтовариства. Сучасна культурна людина – це не тільки освічена особа, але й людина, яка має відчуття самоповаги і яку поважають оточуючі. Толерантність є ознакою високого духовного та інтелектуального розвитку індивідуума, групи, суспільства загалом.

Термін «толерантність» пояснюється як терпимість, прагнення й здатність до встановлення та підтримування спілкування з людьми.

Що ж таке толерантність? Узагальнімо усе сказане. Слово «толерантність» зобразимо у вигляді Сонця.

Визначення слова «толерантність» звучить по-іншому різними мовами світу:

- в іспанській мові воно означає здатність визнавати ідеї або думки, що відрізняються від власних;
- у французькій – ставлення, за якого припускається, що інші можуть думати та діяти інакше, ніж ти сам (сама);
- в англійській – це є готовність бути терпимим, поблажливим;
- у китайській – дозволяти, приймати, бути по відношенню до інших великодушним;
- в арабській – прощення, поблажливість, м'якість, милосердя, співчуття, прихильність, терпіння до інших;
- в українській – здатність бути терпимими до будь-чого або будь-кого (бути витриманим, витривалим, стійким, вміти миритися з існуванням будь-кого або будь-чого).

Питання для бесіди:

Яке визначення імponує вам найбільше? Чому, на ваш погляд, у різних країнах існують різні визначення?

Що об'єднує ці визначення?

Чому такою актуальною в наш час є толерантність?

У сучасному суспільстві зростає екстремізм, агресивність, розширення зон конфліктів. Ці соціальні явища особливо торкаються молоді, котрій через вікові особливості властиві максималізм, прагнення до швидких і простих рішень складних соціальних проблем.

Останніми роками у підлітковому та молодіжному середовищі спостерігається катастрофічний сплеск усіляких форм асоціальної поведінки. Збільшується підліткова злочинність. Зростає кількість антигромадських організацій радикального напрямку, які втягують недосвідчену молодь у екстремістські угруповання.

Будь-яка людина в житті здійснює різні вчинки. В одних ситуаціях вона діє правильно і виявляє свої гарні якості, але інколи буває й навпаки...

Сценка «Перед вами дві дороги. Вибирайте...»

Молода людина та її дівчина гуляли по місту. На бордюрі сидів погано вдягнутий літній чоловік. Біля нього лежала пошарпана сумка. Він тихенько стогнав, а в очах стояли сльози.

– Почекай, я зараз підійду до нього, – сказала дівчина.

– Не думай навіть. Він брудний, ти можеш підхопити заразу, – відповіла молода людина, стиснувши її руку.

– Відчепись. Бачиш, у нього зламана нога. Дивись, у нього кров на калоші.

– А нам що до того? Він сам винний.

– Відпусти мою руку, ти робиш мені боляче. Людині потрібна допомога.

– Кажу тобі: вона сама у всьому винна. Працювати треба, а вона злидарює, краде, пиячить. Навіщо їй допомагати?

– Я все одно підійду. – Дівчина вирвала руку.

– Я тебе не пущу. Ти – моя дівчина і не смій спілкуватися з «усякими». Підемо звідси, – він намагається увести її.

– Знаєш що, я... Та як ти можеш? Йому ж боляче! Боляче, ти розумієш? Ні, ти не розумієш!

Дівчина відштовхнула хлопця і підійшла до чоловіка. Хлопець ще раз спробував затримати її. Вона рішуче висмикнула руку.

– Що з Вами? – спитала вона чоловіка. – Що з Вашою ногою?

– Я зламав її... кров у мене. Я не знаю, що мені робити і де в цьому місті лікарня. Я не тутешній. Мені дуже боляче.

– Зараз, почекайте Дозвольте, я подивлюся. Потерпіть. Треба викликати «швидку».

– Спасибі, леді, спасибі...

– Слухай, – звернулась дівчина до молодого чоловіка, котра підійшла до них, – ти маєш «мобильник»?

Хлопець не відповів нічого. Дівчина запитливо подивилась на нього і раптом відчула гидливість, яка витікала з усієї його пози, погляду... Вона піднялася і наблизилась до хлопця.

– Йди звідси! Ніколи більше не дзвони і не приходь! Я знати тебе більше не хочу!

– Невже через якогось «безхатченка», «алкана» можеш так чинити? Дурість! Ти пожалкуєш про це.

Дівчина знизала плечима і знову присіла навколішки. Хлопець пішов геть.

– У Вас відкритий перелом, – проговорила вона. – Я піду й викличу лікаря. Потерпіть, – вона попрямувала до телефонного апарата.

– Дівчино! – покликав її мужчина. – Спасибі Вам! – дівчина обернулась і посміхнулася. – Ви обов’язково знайдете своє щастя.

Питання для бесіди:

Чому молодий хлопець не захотів допомагати?

Як би ви поступили у такому випадку?

Як ви зазвичай чините, якщо бачите, що людині потрібна допомога?

Як ми повинні ставитися до людей похилого віку?

Висновок. Вчинивши добро, людина сама стає краще, чистіше, світліше. Якщо ми будемо уважними до будь-якої людини, з якою ми вступаємо у взаємодію, хто б то не був, випадковий попутник, бродяга або друг, усе це і буде виявом доброти. Таким чином, ми маємо два шляхи розвитку особистості – толерантний та інтолерантний.

Робота в групах (2 групи)

Розділімося на 2 групи.

I група висвітлює основні риси, які властиві толерантності, II група – риси, властиві інтолерантності.

Толерантна особистість	Інтollerантна особистість
Повага до думки інших	Нерозуміння
Доброзичливість	Ігнорування
Бажання будь-що виконувати спільно	Егоїзм
Розуміння й приймання	Нетерпимість
Чуйність, допитливість (любов до знання)	Висловлення зневаги
Поблажливість	Роздратованість
Довіра, гуманізм	Байдужість, цинізм, немотивована агресія

Інтollerантний напрям характеризує уявлення людини про власну винятковість, низький рівень вихованості, відчуття дискомфортного існування в оточуючій дійсності, бажання влади, неприйняття протилежних поглядів, традицій та обрядів.

Толерантний напрям – це шлях людини, яка добре себе знає, комфортно відчуває себе в оточуючому середовищі, яка розуміє інших людей і ладна завжди прийти на допомогу, людина з доброзичливим ставленням до інших культур, поглядів, традицій.

Ми з вами говорили про толерантність та толерантну особистість.

Спробуємо скласти правила толерантного спілкування.

- Поважай співрозмовника.
- Намагайся зрозуміти те, про що говорять інші.
- Обстоюй свою думку тактовно.
- Шукай кращі аргументи.
- Будь справедливим, готовим визнати правоту іншого.
- Намагайся враховувати інтереси інших.
- Стримуй свої емоції, намагайся ними керувати, або вони будуть керувати тобою.